

ԳՐԱԴԱՐԱՆ

“ՀԻՆ ՀԱՅԵՐԷՆԻ ԽՈՆԱՐՀՄԱՆ
ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԾԱԳՈՒՄԸ”

Թ. ՂԱՐԱԿՆՈՒԼՅԱՆ

ԵՐԵՎԱՆ — 1961 — էջ՝ 179

Թ. Ղարապետյանի գիրքը նուիրում է հայերէնի բայական ձևերու ծագման մեկնաբանութեան, երևան բերելով անոնց ազդեցութեանը հնդկարոպական լեզուներու խոնարհման ձևերուն հետ և այդ հիմամբ ցոյց տալու դարգացման այն իւրաքանչեւ ընթացքը, զոր ունեցած է հնդկարոպական խոնարհման գրութիւնը հայերէնի մէջ, յանգելով հայ գասական մասնագրութեամբ մեկի աւանդուած լեզուի՝ գրաբարի գրութեան։ Թ. Ղարապետյանի երկը առաջին փորձն է հայերէնագիտութեան մէջ, որ կը շօշափէ հին հայերէնի բայական խոնարհման գրութիւնը իր աճող ծագմամբ։ Հեղինակը համապատասխան է հայապէտ լեզուաբաններու՝ Հ. Բեկերմանի, Յ. Վինտիշմանի, Յ. Պորի, Յ. Միլլէրի, Բ. Լակարի, Հ. Հիւսշմանի, Բ. Պասկանեանի, Կ. Պրուկմանի, Ա. Մէյլի, Հ. Բեռնարդի, Հ. Աճառեանի, Ս. Տերգիւշեանի, Կ. Մենզլիշեանի, Ա. Թամանի, Կ. Ղափանցեանի և Ս. Ամանկիւլեանի պատմա-բաղդատական մեթոտով կատարած լեզուաբանական պրպտութիւնները հայերէնի բայական գրութեան լուսաբանման աւելցութեամբ։ Հեղինակը կը շօշափէ հետեւեալ նիւթերը. — Հին հայերէնի խոնարհման համակարգի համեմատական ուսումնասիրութիւնը, խոնարհումը հնդկարոպական լեզուին մէջ և անոր հետագայ դարգացումը, հին հայերէնի խոնարհման համակարգը, հիմերու կազմութիւնը, ներկայի հիմը, անցեալ կատարեալի հիմը, պատճառական բայերը, ներգործած և կրաւորած խոնարհումները, ժամանակածեւորութիւնը և ստուգաբանութիւնը, ներկայ ժամանակի վերջաւորութիւնները, հրամայական եղանակը, ստորագոյտական առաջին ապառնին, ստորագոյտական երկրորդ ապառնին, անցեալ

անկատարը, անցեալ կատարեալը, անկանոն և պակասաւոր բայերը, գերբայները և բաղդակալ ժամանակները։ Հայերէնի բայական գրութեան բոլոր հարցերը առկային էին լուսաբանուած։ Հայերէնի ցոյցական անցեալ կատարեալի մեկնաբանութիւնը շատ մը պատարագութիւններ յարուցած է։ Հեղինակը կ'որդեգրէ Մէյլի աւանդեալը, որով ցոյցական հիմը կը ծագի հնդկարոպական հիմ լեզուի ske/o մասնիկով կազմուող հիմերէն։ Հայերէնի անցեալ կատարեալի ցոյցական հիմը լատաջացած ըլլալ հնդկարոպական հիմ լեզուի ske/o մասնիկով կազմուած ներկայ ժամանակի հին կազմութիւններէն օրինակ՝ հայերէն հարցի ձևը կարելի է բաղդատել սանսկրիտերէն *prechati* «կը հարցնէ» և լատաւայի լեզուի «*pəresaiti*», լատիներէն *posco* (**porsco*էն) «կը պահանջեմ», հին վերին գերմաներէն *forsecou* «փնտռել» ձևերուն հետ։ Հեղինակը կ'ընդունի հայերէնի բայերու երկրորդ եղակի գէմքի սի լուսաբանման գծաւորութիւնը։ Արդարեւ, հնչարանական օրէնքի համաձայն, *sr* հայերէնի մէջ երկու ձայնաւորներու միջև կը փոխուի յի և հնդկարոպական *bhe-resi* նախածեւէն հայերէնի մէջ պէտք էր մնար ոչ թէ բերես այլ բերէ։ Մանաւ լեզուաբանական շրջանակներու մէջ հայերէնի յոյնակի երկրորդ գէմքի յի մեկնաբանման անորոշութիւնը բաղդատական քերականութեան լոյսին տակ։ Բի բացատրութիւնը կը մնայ առկային հաւանական ենթադրութիւններու ծիրին մէջ։ Երկու լեզուաբանական ուղղութիւններ զոյգութիւն ունին Բի լատաւայում վերլուծող, լեզուաբանները մեծամասնութեամբ կ'ընդունին որ Բն հնդկարոպական ծագում ունի, իսկ միւս մասը կը պաշտպանէ այն տեսակէտը, որով Բն հայերէնի մէջ հետագայ յաւելում մըն է, ոչ հնդկարոպական լեզուներէ եկած միւս վերջաւորութիւն մը։ Հին հնդկարոպական դպրոցի լեզուաբանները, ընդունելով հանդերձ Բի հնդկարոպական ծագումը, կը գծաբանան լիովին լուսաբանել այս հարցը, քանի որ մեր լեզուի գաւառ պատմութիւնը ջնջած է այն օղակները, որոնցով հնդկարոպական *sr* հայերէնի մէջ փոխուած է Բի։ Հակահնդկարոպական ուղղութեան լեզուաբաններ Բին կը

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ

ԿԱՐՄԻՐ ՎԱՆՔ Ի ՔԵՍՈՒՆ

Ժ. Դարու սկիզբը Կաթողեոսացուց կամ եփրատացուց աշխարհին մէջ երեսիլի կը հանդիսանայ Կարմիր Վանքը՝ Նախորդ դարուն վերջերը Քեսոյ գաւառին և չըրջակայ քաղաքներուն տիրացած էր համրաւաւոր հայ իշխան մը Գող Վասիլ անունով, որուն հովանիին տակ պիտի պայծառանար յիշեալ Վանքը, հաստատուած Քեսոյ քաղաքին մօտիկ (Պատմութիւն, Մատթէոս Ուսահայցի, 1869, երեսագէտ, էջ 412):

Այս Կարմիր Վանքը պէտք է նշանակուի Շուգրի Վանքին հետ, որ կը գտնուէր Քեսոյ գաւառին մէջ, ոչ ալ Քեսոյ քաղաքը նշանակուի Պեհեանիի հետ, որ տարբեր քաղաք մըն էր և նմանապէս կը գտնուէր նոյն գաւառին մէջ: Այս վերջին քաղաքին Պեհեանիի և անոր մերձակայ Վարդահեր գիւղին մօտիկ էր Շուգրի Վանքը (Ուս., էջ 411: Պատմութիւն Անթիպի Հայոց, 1953, Ա. Հատոր, էջ 82, 252):

Քեսոյի Կարմիր Վանքը, իր փառքի օրերուն, ունէր փայլուն դաստաւուն մը, և պահ մը կը գտնար նոյնիսկ աթոռանիստ

վերագրեն դանազան ծագումներ, Հ. Շուխարար՝ քարթուկական, Գ. Ղափանցեան՝ ապիանիկ, Թ. Ղարազուլեան՝ կ'ընդունի հնդկաստանէն Տի ձևափոխումը հայերէն էր, ոչ թէ իրրեւ պատահականութիւններու արդիւնք, այլ պայմանաւորուած լիզուի դարդացման տուեալ չըլանի գործող օրէնքներով, որոնք մեզի ծանօթ չեն: Այսուհանդերձ, հեղինակը կ'ընդունի որ Տի էր վերածումը հնչարանական ընկալեալ օրէնքներով չի լուստարանուիր:

Թ. Ղարազուլեանի գիրքը լիակատար պատկերացում մըն է հայերէնի բայերու ծագման մեկնաբանութեան, իր լուստարանուած և վիճելի հարցերու մէկտեղումով:

ԱՆՈՒՇՍԻԱՆ, ՎԻՊ. ԶԴՋԱՆԵԱՆ

Կեդրոնը Հայրապետաց Հայոց Մեծաց (1105-1116):

Գող Վասիլի իշխանութեան ժամանակ Կարմիր Վանք կու գայ Սահփանոս անունով նորաօր Կրօնաւոր մը, տասնեակ տարեկան, որ իր հրեղէն պերճախօսութեամբ շատերուն հրացումը կը գրաւէ և շատերուն ալ նախանձը կը գրգռէ: Այս վերջինները իր մօտին կը շարախօսեն Բարսեղ Կաթողիկոսին, որ հետը աննկոյժ Մեղրիկ և Կիրակոս մեծ վարդապետները կու գայ քննութիւն կատարելու:

Սահփանոս համարձակ, առատարան և խճատուն քարոզութեամբ կը հրացնէ աւելնքը: Կաթողիկոսը ուրախութեամբ կ'ողջագուրէ զայն և անոր կը յանձնէ իր ուղեկցած զաւագանը: Յաջորդ օրն ալ զայն եպիսկոպոս կը ձեռնադրէ Գող Վասիլի իշխանութեան ենթակայ եղող նահանգներուն վրայ, անոր յանձնելով նաև Կարմիր Վանքի առաջնորդութեան պաշտօնը:

Այս դէպքէն ոչ շատ յետոյ, Գող Վասիլի և իր արկնով հրաւերով, Քեսոյն կու գայ Հայոց ընդհանրական Հայրապետը, Գրիգոր Բ. Վկայասէր, որ բոլորովին ձեռնացած ըլլալով պիտի չմերձէր իր վերջին օրերը հանդիստ անցընել խաղաղ յարկի մը տակ: Եւ արդարեւ քիչ ժամանակ յետոյ կը վախճանի, 1105 յունիս 3ին, և կը թաղուի Կարմիր Վանքի մէջ: Կը կարծուի թէ յուղարկաւորութեան նախագահած է Անիի Բարսեղ Կաթողիկոսը, իսկ զամբանական ճառը արտասանած է Վանահայրը Տէր Սահփանոս (Ն. Շնորհալի, Վկայաստութիւն, Բանք Չափաւ, էջ 549, Ուս., էջ 372):

Սահփանոս Մանուկի վանահայրութեան չըլանին բազմաթիւ աշակերտներ կու գան Կարմիր Վանք, օգտուելու անոր առաքելալուսունչ դաստիարակութիւններէն: Այդ աշակերտներէն նշանաւորները եղան Գրիգոր և Ներսէս Պահլաւունի եղբայրները, Սարգիս, Իզնատիոս և Բարսեղ վարդապետները:

Քանի մը տարի ետքը, 1112 հոկտեմբեր 12ին կը մեռնի նաև ինքը, Հայոց մեծ իշխանը Գող Վասիլ և կը թաղուի Կարմիր Վանքի մէջ (Ուս., էջ 404, Ազգագատում, էջ 1343):

Բարսեղ Կաթողիկոս, որ իր մօրեղբոր վկայասէրին յաջորդած և Կարմիր Վանքի